

Marek Starowieyski, Włodzimierz Godlewski, Stanisław Kalinkowski

---

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 52/2, 173-180

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. KOMUNIKATY. Wyznanie nicejsko-konstantynopolskie wyznaniem wiary całego chrześcijaństwa. II. SPRAWOZDANIA. II Międzynarodowy Kongres Studiów Koptologicznych, Rzym, 22—26 września 1980 r. *.

I. KOMUNIKATY

Wyznanie nicejsko-konstantynopolskie wyznaniem wiary całego chrześcijaństwa

Kościół katolicki i dziewięć innych wspólnot chrześcijańskich w RFN wydało wspólne wyjaśnienie w sprawie tzw. nicejsko-konstantynopolskiego wyznania wiary w związku z 1600 rocznicą I Soboru Konstantynopolskiego. Jest to pierwsze wspólne oświadczenie wspólnej grupy, powstałej po podróży papieża Jana Pawła II do RFN, wydane po spotkaniu w dniach 6 i 7 maja 1981 r. w Monachium.

Również Berlińska Konferencja Episkopatu wraz z przywódcami Kościołów ewangelickich w NRD i starokatolikami wydała 5 czerwca 1981 r. deklarację w sprawie wyznania nicejsko-konstantynopolskiego.

Obydwie te deklaracje podajemy w polskim przekładzie. Tłumaczenie oparto na materiałach podanych przez KNA (Dokumentation nr 19 i 20, 5.VI.1981).

1. Wyjaśnienie Kościołów chrześcijańskich RFN

1. Przed 1600 laty Kościół w uroczystych słowach złożył wyznanie wiary, aby poświadczyć prawdę Ewangelii i głosić miłość Boga jedynego w trzech Osobach. Ze sporu o osobę Jezusa Chrystusa, który głęboko wstrząsnął ówczesnym chrześcijaństwem, powstało na Soborze Nicejskim (325 r.) i Konstantynopolskim (381 r.) tzw. „nicejskie wyznanie wiary”. W nim Kościół wyznał, kim jest Bóg, w którego wierzą chrześcijanie i któremu mamy zawierzyć w życiu i śmierci. „Wierzimy w jednego Boga, Ojca Wszechmogącego... i w jednego Pana Jezusa Chrystusa, Syna Bożego jednorodzonego... Boga z Boga, światłość ze światłości, Boga prawdziwego z Boga prawdziwego... Wierzimy w Ducha Świętego, Pana i Ożywiciela”.

2. To wyznanie Boga w Trójcy jedynego jest jedynym ekumenicznym wyznaniem wiary, które łączy, mimo wszystkich podziałów, chrześcijan Wschodu i Zachodu, Kościół rzymskokatolicki i chrześcijaństwo reformowane. Przede wszystkim jednak zostało ono powierzono wspólnocie wierzących w czasie liturgii. Starzy i nowi mistrzowie przygotowują coraz to nowe melodie do śpiewania go podczas Mszy św. To wspólne wyznawanie prawdy Ewangelii wskazuje, że podział naszego Kościoła nie uszkodził jego korzenia. Wspólnota w wyznawaniu Boga w Trójcy jedynego jest niezbywalnym warunkiem dla jedności jednego, świętego, powszechnego i apostołskiego Kościoła.

---

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

3. Kościół zawsze określa swą wiarę w uroczystych wyznaniach, kiedy musi bronić prawdy Ewangelii, a co za tym idzie, identyczności chrześcijaństwa przeciw niewierze, błędom i przesądom. Takie wyznania wypowiadają prawdę Ewangelii w języku używanym w tamtych czasach. Ale ta prawda musi być ciągle wykładana przez głoszenie Ewangelii i wyznawana przez własny sposób życia. Dzięki temu stary tekst zyskuje również w naszych wspólnotach nową siłę.

4. Składając nicejskie wyznanie wiary wierzymy i wyznajemy, że wszechmogący Stworzyciel nieba i ziemi, który od wieczności jest Ojcem Jezusa Chrystusa, jest także i naszym Ojcem. Wedle Jego ojcowskiej woli możemy się cieszyć światem jako dobrym tworem Boga. Przez Niego bowiem zostaliśmy powołani do odpowiedzialności za kształt tego świata. W groźbie zniszczenia wiszącej nad światem jako stworzeniem musimy uznać moc grzechu. Ten grzech woła o zbawczą moc Chrystusa, przez którą Bóg dochowuje wierności względem stworzenia. Przez to nicejskie wyznanie wiary wyznajemy, że w osobie Jezusa Chrystusa sam Bóg stał się człowiekiem i w śmierci i w życiu był człowiekiem z ludu izraelskiego dla wszystkich ludzi. Przeciw sile naszego grzechu, niszczącej świat i nas samych, sam Bóg w osobie Jezusa Chrystusa dopełnił swojej twórczej miłości, gdy przyjął na siebie krzyż Golgoty, aby cierpieć z nami i za nas. W śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa sam Bóg odebrał śmierci jej moc, aby wnieść światło życia wiecznego w mroki naszego życia i w ciemności naszego umiarkowania. Jako prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek zastępuje nas jako pośrednik i orędownik u Ojca. Dlatego też wierzymy w Jezusa Chrystusa jako w naszego Pana i Boga, i sławimy Go jako „Jednorodzonego Syna Bożego”, „światłość ze światłości, Boga prawdziwego z Boga prawdziwego, zrodzonego a nie stworzonego, współistotnego Ojcu... (który) dla nas, ludzi, i dla naszego zbawienia zstąpił z nieba i za sprawą Ducha Świętego przyjął ciało... i stał się człowiekiem”. Tymi słowami oraz własnymi wyznajemy, że Jezus Chrystus jest nie tylko nauczycielem i wzorem naszego postępowania, ale również naszym istnieniem dzięki odnawiającej miłości Boga. Kto zdał się na Niego, przestaje żyć wyłącznie dla siebie. Taki człowiek żyje w chrześcijańskiej wolności uznając je jako służbę Bogu i bliźniemu, broniąc sprawiedliwości, pokoju i wolności wszystkich ludzi. Wedle nicejskiego wyznania wiary wierzymy i wyznajemy, że w Duchu Świętym sam Bóg przychodzi do naszych serc i działa w nas słowami i czynami niosącymi wyzwolenie. On jest Duchem Boga głoszącym prawdę, która nas wyzwoli, ludzkości oszukanej dużymi i małymi kłamstwami. On sam jest Bogiem, który jako Duch jedności gromadzi i posyła swój Kościół, w nim działa przez słowa i sakramenty, budzi charyzmaty, powołuje do służby, i jako Duch twórczy zawsze i wciąż na nowo odnawia swój Kościół. On sam jest Bogiem, który jako ożywczy Duch przywołuje ludzi do nadziei w naszym coraz bardziej zagrożonym świecie, do swojego wiecznego Królestwa, do zmartwychwstania ciała, do życia w przyszłym świecie, i który nas przez to zachęca do służby swoim stworzeniem. W tej ufności wyznajemy wraz ze starożytnym Kościołem, że Chrystus ześle od Ojca Ducha Świętego, „który z Ojcem i Synem wspólnie odbiera uwielbienie i chwałę”.

5. Kościół chrześcijański tamtych czasów bronił w Nicei i Konstantynopolu prawdy Ewangelii poprzez wyznanie trynitarne. Jak niegdyś, tak i dziś Kościół wyklada Pismo Święte, gdy modli się do Boga jako do Ojca, Syna i Ducha Świętego, głosi ich, i swoją liturgię sprawuje w imię Boga w Trójcy jedynej. Tym samym chrześcijaństwo daje świadectwo, że ten świat i ludzkość na nim żyjąca nie są osamotnione, lecz mają boskiego Stworzyciela, Zbawiciela i Odkupiciela. I jak Bóg: Ojciec i Syn, i Duch Święty nie stanowią sami w sobie samotnego istnienia, tak nie pozostawia nas Bóg w religijnym i ateistycznym opuszczeniu i samotności. Bóg w Trójcy jedynej jest wieczną miłością. On sprawia, że Jego Kościół jest znakiem i narzędziem nowej, pojednanej wspólnoty. Stąd wyznawanie Boga jedynej w Trójcy

Świętej nakłada podstawowy obowiązek, aby szukać pełnej jedności rozdzielonych Kościołów.

Jak przed 1600 laty nicejskie wyznanie wiary łączyło skłócone chrześcijaństwo, tak też powinno stać się dla nas okazją do modlitwy i pracy, abyśmy mogli przełamać podziały dotąd istniejące w Kościele. Bóg w Trójcy jedyny niech zostanie uwielbiony w jednym i zjednoczonym chrześcijaństwie.

Święto Zesłania Ducha Świętego, 1981 r.

Eduard Lohse, przewodniczący Rady Kościoła Ewangelickiego w Niemczech,

Kardynał Joseph Höffner, przewodniczący Konferencji Episkopatu Niemieckiego,

Augustinos Lambardakis, grecko-prawosławny metropolita Niemiec,

Joseph Brinkhues, biskup katolickiego biskupstwa starokatolików w Niemczech,

Walter Zeschke, Zjednoczenie Niezależnych Ewangelickich Wspólnot w Niemczech,

Hermann Sticher, Ewangelicko-Methodystyczny Kościół w Republice Federalnej Niemiec i w Berlinie Zachodnim,

P. H. Alsmeyer, Ewangelicko-Staroreformowany Kościół w Dolnej Saksonii,

Gerhard Hildebrandt, przewodniczący zwierzchności Zjednoczenia Niemieckich Wspólnot Menonitów,

Roland Baudert, przewodniczący Europejsko-Kontynentalnej Jedności Braci,

Francy Cachelin, kierownik terytorialny Armii Zbawienia.

2. Deklaracja Kościołów w NRD

Modlitwa o jedność chrześcijan, którą w tym roku podjęto pod hasłem „Jeden duch — wiele darów”, kieruje naszą uwagę na wydarzenie, które ma szczególne znaczenie dla wszystkich chrześcijan. Przed 1600 laty, na wiosnę i w lecie 381 r., odbył się w Konstantynopolu drugi sobór ekumeniczny. Ogłosił on uroczystie, że wiara w prawdziwe Bóstwo Jezusa Chrystusa zawiera także wyznanie Bóstwa Ducha Świętego.

Wyznajemy więc Boga prawdziwego, który obdarza życiem, i czcimy Go jako Ojca, jako Syna — Jezusa Chrystusa i jako Ducha Świętego. Bez prowadzenia przez Ducha Świętego nie znaleźlibyśmy dojścia do Chrystusa, bez Chrystusa nie doszlibyśmy do Ojca, który nam daje życie wieczne. „Życie zaś wieczne polega na tym, aby poznali Ciebie, Boga jedynego i prawdziwego, oraz Tego, którego Ty posłałeś, Jezusa Chrystusa” (J 17,3).

Wyznajemy Boga w Trójcy jedynego, który przenika zarówno życie Kościoła jak i każdego człowieka, jest czynnikiem łączącym w dialogu z judaizmem, islamem i innymi religiami świata. Przypomina nam także w spotkaniu z ateizmem, że na słowa: „Niech ma Boga”, odpowiadamy nie tylko nauką o istocie Boga, ale także życiem, które pochodzi od Ojca, Syna i Ducha Świętego.

Wspólnie z Kościołami starokatolickimi i staroluterzańskimi kierujemy przeto do wszystkich wspólnot naszego Kościoła prośbę, aby w czasie liturgii w święto Trójcy Przenajświętszej, 14.VI.1981 r., wspominając tak ważne dla całego Kościoła wydarzenie sprzed 1600 lat, odmówić wyznanie wiary w tej formie, w jakiej po Soborze Konstantynopolskim weszło do tradycji kościelnej. Od czasów starożytnego Kościoła jest ono głównym wyznaniem wiary całego chrześcijaństwa używanym w liturgii.

Gdy więc modlimy się słowami tego wyznania wiary, otwieramy się na wspólny przekaz Kościoła w nadziei, że Bóg Ojciec przez Syna w Duchu Świętym doprowadzi swój Kościół do pełnej jedności.

opracował ks. Marek Starowieyski, Warszawa

II. SPRAWOZDANIA

II Międzynarodowy Kongres Studiów Koptologicznych
(Rzym, 22—6 września 1980)

W dniach 12—26 września 1980 roku odbył się w Rzymie II Międzynarodowy Kongres Studiów Koptologicznych przygotowany przez prof. Tito Orlandi z Istituto di Studi del Vicino Oriente w Rzymie oraz prof. Friederika Wisse z McGill University w Montrealu w Kanadzie. Kongres ten był zorganizowany pod auspicjami włoskich instytucji naukowych: Fondazione Caetani dell'Accademia Nazionale dei Lincei, Pontificio Istituto Biblico, Unione Accademica Nazionale oraz Università degli Studi di Roma, jak również w ścisłej współpracy z Międzynarodowym Towarzystwem Badań Koptologicznych.

W obradach II Międzynarodowego Kongresu Studiów Koptologicznych w Rzymie wzięło udział ponad 120 naukowców ze wszystkich najpoważniejszych ośrodków badawczych w Europie, jak również ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Izraela i Egiptu. Polską koptologię reprezentowali prof. dr K. Michałowski oraz dr W. Godlewski z Muzeum Narodowego w Warszawie. W czasie obrad wygłoszono łącznie 56 referatów oraz wiele krótkich komunikatów w ramach *Instrumenta studiorum*. Były również prowadzone odrębne seminaria poświęcone historii Egiptu koptyjskiego, gnostycyzmowi, literaturze koptyjskiej zapisanej zarówno w języku koptyjskim jak arabskim, a także językowi koptyjskiemu oraz sztuce i architekturze. Poszczególne sesje i seminaria odbywały się w kilku pomieszczeniach znajdujących się w różnych częściach miasta.

Obrady zostały zainaugurowane wykładem zasłużonego badacza języka koptyjskiego, prof. H. Jakoba Polotsky'ego z Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie. Poświęcił on swoje wystąpienie omówieniu zasług Ludwika Sterna w badaniach nad gramatyką koptyjską (*Ludwig Stern's Place in the History of Coptic Grammar*). Jako drugi zabrał głos prof. Martin Krause, prezydent Międzynarodowego Towarzystwa Badań Koptologicznych (*Zur Möglichkeit von Besitz im apotaktischen Mönchtums Ägyptens*).

Obrady kongresu toczyły się w kilku tematycznych sekcjach poświęconych różnym aspektom badań koptologicznych: gnostycyzm i manicheizm, język koptyjski, literatura, historia, archeologia, sztuka i architektura koptyjska.

Tematyka gnostycka i manichejska była poruszana w wielu wystąpieniach. Obrady tej sekcji nie zostały tak radykalnie wyodrębnionej w Rzymie, jak to miało miejsce w Kairze w czasie I Międzynarodowego Kongresu Studiów Koptologicznych, gdzie dwa pierwsze dni były poświęcone tej tematyce. W Rzymie jednak też ta tematyka była dominująca. Wiele wystąpień poświęconych było nowej interpretacji poszczególnych utworów gnostyckich. Prof. J.-É. Ménard ze Strasburga omawiał List do Reginosa (*L'Épître à Rhéginos. Sa notion de Resurrection*), prof. P. Bellet z Katolickiego Uniwersytetu w Waszyngtonie poświęcił swoje wystąpienie ortodoksyjnemu źródłu traktatu „Powstanie świata” (*An Orthodox Source for the Tractate on the Origin of the World*). Z podobnego typu referatami wystąpili również dr J. J. Sell ze Stanów Zjednoczonych (*The Knowledge of Truth: CG II: 138,7*), Y. Janssens z Francji (*Le Concept de notre Puissance (NH V, 4): une Apocalypse gnostique*) oraz dr R. Van den Broek z Holandii (*Negative Theology in Aristides the Tripartite Tractate and Eugnostos*). O problemach edytorskich mówił prof. H. M. Schenke z NRD (*Die Arbeit an der Edition des Codex Scheide*). Kilka innych wystąpień było poświęconych różnym szerszym aspektom studiów gnostyckich. I tak dr J. M. Sevrin z Belgii omawiał gnostycką tradycję liturgii chrzcielnej (*Vestiges d'une tradition liturgique baptismale dans des écrits gnostique du groupe Séthien*);

o związkach gnostycyzmu z filozofią platońską mówił prof. B. A. Pearson z University of California (*Gnosticism and Platonism in Nag Hammadi Codex X*), zaś prof. T. Baumeister z RFN omawiał rolę Piotra w tekstach gnostycznych (*Die Rolle des Petrus in gnostischen Texten*). O gnozie w kontekście historii Kościoła mówi dr K. Koschorke (*Gnosis als kirchengeschichtlicher Faktor*). Należy również wspomnieć o referatach J. D. Dubois z Francji (*L'Apoché dans l'Apocalypse de Pierre CG VII, 71*) oraz dr L. Painchaud z Kanady (*L'histoire du salut dans la Deuxième Traité du Grand Seth*). Problematyce manichejskiej poświęcone było kilka wystąpień. Przede wszystkim należy wspomnieć o referacie prof. S. Giversena z Danii, w którym omówiona została manichejska Księga Psalmów (*The Coptic Manichaean Psalmbook*), oraz o wystąpieniu dr J. Riesa z Belgii (*Le thème de la chambre nuptiale dans la prière manichéenne*). Prof. G. G. Stroumsa z Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie omawiał eschatologię manichejską (*Le sermon de la Grande Guerre: Aspects de l'eschatologie manichéenne*).

Obrazy sekcji poświęconej językowi koptyjskiemu odbywały się w Consiglio Nazionale delle Ricerche oraz w Pontificio Istituto Biblico. W czasie obrad omawiano różne aspekty gramatyki koptyjskiej, a także zajmowano się dialektami i paleografią języka. Wystąpienie prof. J. Quaeghebeura z Belgii było poświęcone początkom pisma oraz formowaniu się dialektów koptyjskich (*De la préhistoire de l'écriture et des dialectes coptes*). Szerzej omawiał powstanie dialektu saickiego dr H. Satzinger z Wiednia (*On the Origine of the Sahidic Dialect*). Prof. B. Layton z Yale University w New Haven poinformował o swoich badaniach zmierzających do opracowania paleografii tekstów koptyjskich (*Towards a New Coptic Paleography: Work on the British Library Collection*). Kilka innych referatów poświęconych było różnym aspektom gramatyki języka koptyjskiego. Prof. H. Quecke z Pontificio Istituto Biblico omawiał podmiotowe zdania względne w języku koptyjskim (*Zum substantivierten Relativsatz im Koptischen*), zaś prof. P. du Bourguet z Muzeum w Luvrze zaprezentował znaki interpunkcyjne na podstawie jednego z manuskryptów Apa Szenute (*Signes de ponctuation dans un manuscrit d'une oeuvre de Chenouté*). Prof. R. Kasser z Uniwersytetu w Genewie mówił o geminacji samogłosek (*Gemination de voyelle dans P. Bodmer VII*). O problemach gramatyki koptyjskiej dyskutowano również na specjalnym seminarium prowadzonym przez dr W. P. Fuka z NRD. Leksykografią języka koptyjskiego zajął się w swoim wystąpieniu dr J. Helderman z Holandii (*Listing Coptic Words in Erichsen's Demotisches Glossar*).

Literatura koptyjska, zapisana zarówno w języku koptyjskim jak i arabskim, była szeroko omawiana w trakcie obrad II Kongresu Studiów Koptologicznych w Rzymie. Wiele wystąpień poświęconych było koptyjskim tekstom biblijnym, patrystycznym, rodzimej literaturze koptyjskiej, a także licznym dokumentom i tekstom pozaliterackim przechowywanym w wielu muzeach i dotychczas nie publikowanym.

Prof. J. Horn z RFN poinformował w krótkim komunikacie o pracach nad kartoteką koptyjskich tekstów Starego Testamentu. O krytycznej edycji Starego Testamentu w dialekcie saickim mówił prof. P. Nagiel z Uniwersytetu Marcina Lutera w Halle (*Aufgaben und Probleme einer kritischen Edition der koptisch-sahidischen Version der Septuaginta*). Dr B. J. Diebner z RFN zwrócił uwagę na znaczenie dwujęzycznego tekstu biblijnego zapisanego na Papirusie Hamburgskim i dla badań nad koptyjską wersją Starego Testamentu (*Der Text des Hamburger Papyrus biblinguis 1, Cant. Lam. Eccl., in seinem Verhältnis zur Vatikanischen Rezension der Septuaginta*). O koptyjskiej wersji mowy Grzegorza z Nazjanzu mówił prof. G. Lafontaine z Belgii (*La version copte des Discours de Grégoire de Nazianze*), zaś miejscu twórczości papieża Liberiusza w literaturze koptyjskiej poświęcił swoje wystąpienie prof. F. Wisse z Kanady (*Hero Against All Odds: Pope Li-*

berius in Coptic Literature). O niektórych aspektach twórczości „ojca literatury koptyjskiej” Apa Szenute mówiła dr D. Fulbright z Uniwersytetu w Kalifornii. Dr. J. Horn z RFN poświęcił swoje wystąpienie literaturze martyrologicznej w języku koptyjskim (*Der erste Märtyrer. Zu einem Topos der koptischen Märtyrerliteratur*). Prof. T. Orlandi z Uniwersytetu Rzymskiego w krótkim komunikacie poinformował o postępie prac nad katalogiem literackich tekstów koptyjskich.

Mitologię egipską w magicznych tekstach koptyjskich omawiał prof. L. Kákósy z Budapesztu. Literaturze koptyjskiej zapisanej w języku arabskim poświęcił swoje wystąpienie prof. Samir Khalil z Pontificio Istituto Orientale, który omówił traktat Pawła z Bus, biskupa kairskiego (*Le traité de la Trinité et de l'Incarnation de Paul de Bus*).

Ważnym miejscem w czasie obrad kongresu rzymskiego zajęły komunikaty o zaawansowaniu prac nad przygotowaniem do publikacji tekstów nieliterackich, przechowywanych w różnych kolekcjach muzealnych. Prof. B. K. Brown ze Stanów Zjednoczonych omówił swoje prace nad edycją ostraków koptyjskich znajdujących się w zbiorach Muzeum Koptyjskiego w Kairze (*The ostraca of the Coptic Museum*). Publikacja ta będzie obejmowała wszystkie teksty, które nie zostały opublikowane przez W. E. Cruma w jego fundamentalnej pracy *The Coptic ostraca*, London 1902. Dr L. S. B. MacCull, sekretarz Society for Coptic Archaeology w Kairze, zaprezentowała bardzo interesujący zespół dokumentów papirusowych oraz zapisanych na skórze z Muzeum Grecko-Rzymskiego w Aleksandrii (*The Documents and Papyrus in the Greco-Roman Museum of Alexandria*). W krótkim komunikacie prof. M. Manfredi poinformował o papirusach koptyjskich przechowywanych w zbiorach Istituto Papirologico G. Vitelli we Florencji. O dokumentach pochodzących z Północnej Nekropoli w Antinoe mówiła dr L. Papini z Włoch (*Biglietti oracolari in copto della Necropoli Nord di Antinoe*). Postęp prac nad dokumentacją fotograficzną dokumentów koptyjskich w celu łatwiejszego ich udostępnienia badaczom omawiali w krótkich komunikatach prof. S. K. Brown z USA, który mówił o dokumentacji tekstów na terenie Egiptu, oraz prof. G. M. Browne z Uniwersytetu w Illinois, który referował dotychczasowe prace Międzynarodowego Archiwum Papirusowego.

Wszystkie wystąpienia poświęcone historii Egiptu koptyjskiego omawiały sytuację kraju po zajęciu go przez Arabów oraz wzajemne relacje Koptów i Arabów zarówno w II połowie VII wieku, jak również w Średniowieczu. Prof. T. Orlandi z Uniwersytetu Rzymskiego omawiał nowy tekst związany z najazdem Arabów na Egipt (*Un testo copto sull'invasione araba dell'Egitto*). Prof. Subhi Labib z Hamburga przedstawił ogólny zarys wzajemnych stosunków Koptów i Arabów w Egipcie, poczynając od połowy VII wieku, a kończąc na wyprawie Napoleona do Egiptu (*Die Islamisierung des koptischen Ägypten*). Postawę patriarchów koptyjskich i ich znaczenie w początkowym okresie panowania Arabów w Egipcie omawiał prof. D. G. Müller RFN (*Stellung und Haltung der koptischen Patriarchen des 7. Jahrhunderts gegenüber islamischer Obrigkeit und Islam*). Stosunki panujące pomiędzy Koptami i muzułmanami w średniowieczu były przedmiotem rozważań G. C. Anawati, dyrektora Institut Dominicain d'Etudes Orientales w Kairze (*La polémique islamo-chrétienne chez les coptes au Moyen Age*). O obecnej sytuacji koptów w Egipcie mówił prof. S. Spuler z Hamburga.

Obrady sekcji archeologii sztuki koptyjskiej toczyły się w Museo dell'Alto Medioevo oraz na terenie Uniwersytetu Rzymskiego. Uczestnicy tych obrad mieli możliwość zapoznania się ze zbiorami sztuki koptyjskiej przechowywanymi w Museo dell'Alto Medioevo, jak również ze studyjną kolekcją znajdujących się w Istituto di Studi del Vicino Oriente, która powstała w wyniku działalności archeologicznej misji włoskiej Uniwersytetu Rzymskiego.

Zgromadzone tu obiekty pochodzą z Nubii chrześcijańskiej z Sonqi Tino oraz z Tamit, jak również z Antinoe w Egipcie i obejmują malowidła ściennie, detale architektoniczne, ceramikę i drobną plastykę.

Obrazy sekcji archeologii i sztuki koptyjskiej dotyczyły się wokół trzech głównych problemów: aktualnie prowadzonych prac wykopaliskowych na terenie Egiptu, ikonografii koptyjskiej oraz tkanin. Dr P. Grossmann z Niemieckiego Instytutu Archeologicznego w Kairze omówił wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w Abu Mena w ostatnich latach (*Archaeologische Funde aus dem Raum von Abu Mena*). Prace te koncentrowały się na terenie Wielkiej Bazyliki odkrytej przez M. Kaufmana na początku XX wieku, jak również obejmowały dziedziniec otoczony portykiem po północnej stronie bazyliki oraz grobowiec św. Menasa. W ostatnich latach prowadzi się również badania w Bazylice Północnej (wg Kaufmana Bazylika Cmentarna), którą się obecnie interpretuje jako rezydencję biskupa połączoną z bazyliką. Dr M. Bruno Urio z Genewy przedstawił wyniki badań wykopaliskowych w Kellia (wschodnia część Deltą niedaleko od Wadi en Natrun) prowadzonych od kilku lat przez misję Uniwersytetu Genewskiego (*Recherches de l'Université de Genève aux Kellia. État actuel et perspectives élargies*). M. B. Urio omówił historyczny rozwój architektury jednego założenia monastycznego dotychczas całkowicie odsłoniętego i dokładnie przebadanego. Misja szwajcarska zamierza jeszcze w tym roku podjąć badania archeologiczne w rejonie Kellii na terenie kilkudziesięciu małych komów kryjących niewielkie zespoły monastyczne, które zostały zlokalizowane w wyniku dotychczasowych prac kartograficznych w tym rejonie. Cały obszar Kellii jest zagrożony postępującymi pracami irygacyjnymi, w wyniku których wiele małych zespołów klasztornych zostało już zniszczonych. W najbliższych latach rejon ten stanie się obiektem badań zespołu międzynarodowego.

M. H. Rutschowscaya z Muzeum w Luwrze omówiła bogaty zespół obiektów drewnianych przechowywanych w zbiorach tego muzeum, a pochodzących z prowadzonych w końcu XIX wieku wykopalisk w Antinoe (*Les bois d'Antinoé au Musée du Louvre*).

Kilka referatów oraz odrębne seminarium było poświęcone sztuce koptyjskiej, a w szczególności ikonografii oraz tkaninom koptyjskim. M. Rassart-Debergh z Muzeum Sztuki w Brukseli poświęciła swoje wystąpienie niektórym aspektom ikonografii malowideł ściennych z monasteru św. Jeremiaza w Sakkara (ok. 30 km na południe od Kairu) oraz wpływom sztuki rzymskiej na te malowidła (*Quelques aspects de la peinture copte de Saqqara: ses antécédents*). M. Rassart-Debergh złożyła ostatnio do druku pełną publikację malowideł z klasztoru św. Jeremiaza w Sakkara.

Wpływom faraonickiej sztuki egipskiej na ikonografię koptyjską był poświęcony referat P. Scholza z RFN (*Die historische Tradition der Theotokos in der koptischen Ikonographie*), jak również wystąpienie dr L. Del Francia z Uniwersytetu Rzymskiego (*Scènes d'animaux personnalisés dans l'Égypte pharaonique et copte: à propos d'une peinture de Baouît*).

Prof. P. van Moorsel z Uniwersytetu w Lejdzie poświęcił swoje wystąpienie na kompleksowe omówienie kompozycji malarskiej umieszczonej zwykle w absydach kościołów koptyjskich, jak również i w Nubii, oraz w małych niszach modlitewnych cel mnisich w monasterach na terenie Egiptu (*Coptic Apse-Composition*). O nowej interpretacji kilku scen zachowanych w Kaplicy Exodus w El Bagawat mówiła dr C. Nauwerth z RFN (*Tecla in Coptic Art*). Ikonografię stel nagrobnych z VI wieku omawiała dr E. Lucchesi-Palli z Austrii (*Un petit groupe de stèles coptes du 6 siècle*). Dr D. Ahrens z Miejskiego Muzeum w Trewirze (RFN) zaprezentował galerię sztuki koptyjskiej w tym muzeum (*The Simeonstift Collection of Coptic Antiquities: Reorganization and Acquisitions*).

Dr W. Godlewski z Muzeum Narodowego w Warszawie przedstawił

ogólną charakterystykę baptysteriów egipskich datowanych na V—IX wiek oraz zasygnalizował kilka problemów liturgicznych (*Some problems connected with Egyptian Baptisteries*).

Odrębnym i szeroko dyskutowanym problemem były tkaniny koptyjskie. Dr D. Renner z Akademii Nauk w Moguncji (RFN) omawiała kilka motywów dekoracyjnych zespołów tkanin pochodzących z Antinoe — jednego z największych ośrodków produkcji tkanin w Egipcie (*A combination of Decorative Textile Motifs from Antinoe*) oraz wskazała na ich związki z motywami dekoracyjnymi występującymi w sztuce sasanidzkiej oraz partyjskiej. D. Pfister z Muzeum w Luwrze przedstawiła bardzo ciekawy, dotychczas nie publikowany, zespół szat cywilnych, głównie kobiecych (*Le costume civile copte*). Większość prezentowanego przez D. Pfister materiału, zachowanego przeważnie w całości, pochodzi z Antinoe. Dr L. Del Lancia z Uniwersytetu Rzymskiego w czasie seminarium poświęconego sztuce koptyjskiej zwróciła uwagę na fakt, że większość tkanin przechowywanych w zbiorach muzealnych i prywatnych kolekcjach nie została dotychczas opublikowana. Ten stan rzeczy, gdy w kolekcjach znajduje się kilkadziesiąt tysięcy tkanin, które nie były przedmiotem badań naukowych, hamuje właściwy rozwój studiów nad tkaninami koptyjskimi. L. Del Lancia wystąpiła z projektem opracowania generalnego katalogu tkanin, jak również innych obiektów sztuki koptyjskiej, który obejmowałby zabytki pochodzące ze wszystkich zbiorów muzealnych oraz z galerii prywatnych.

Odrębnym problemem dyskutowanym w czasie obrad II Kongresu Studiów Koptologicznych w Rzymie była encyklopedia koptyjska. Odbływały się zamknięte sesje komitetu redakcyjnego, w których uczestniczył ze strony Polski prof. K. Michałowski, przewodniczący zespołu redagującego hasła dotyczące Nubii. Na zakończenie kongresu prof. Aziz S. Atiya omówił aktualny stan zaawansowania prac nad pierwszą encyklopedią koptyjską, która ma się ukazać w języku angielskim i arabskim.

W czasie obrad II Kongresu Studiów Koptologicznych w Rzymie odbyły się również dwa plenarne posiedzenia członków Międzynarodowego Towarzystwa Koptologicznego, w czasie których wybrano nowego prezydenta Towarzystwa, którym został prof. Bentley Layton z Yale University w New Haven w Stanach Zjednoczonych, oraz nowy zarząd, do którego wszedł ze strony polskiej dr W. Godlewski jako sekretarz przyszłego kongresu.

Prof. M. Krauze, ustępujący prezydent Międzynarodowego Towarzystwa Koptologicznego, zwrócił się z prośbą do prof. K. Michałowskiego o zorganizowanie III Międzynarodowego Kongresu Studiów Koptologicznych w Warszawie. Wybór Polski jako organizatora następnego kongresu jest niewątpliwie wyrazem uznania dla polskich badań nad sztuką koptyjską i nubijską, jak również podkreśleniem na forum międzynarodowym osiągnięć badawczych Polskiej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu w Kairze, kierowanej przez prof. K. Michałowskiego. Zaproszenie przez prof. K. Michałowskiego w imieniu Polskiej Akademii Nauk wszystkich badaczy do wzięcia udziału w obradach III Międzynarodowego Kongresu Koptologicznego w końcu sierpnia 1984 roku spotkało się z powszechnym aplauzem.

Włodzimierz Godlewski, Warszawa